

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

ГРИЦИШИНА Лариса Валеріївна - доктор філософії з права, доцент, доцент кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

<https://orcid.org/0000-0002-8590-728X>

СЕРДЕЧНА Ірина Леонідівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

<https://orcid.org/0000-0002-6417-7249>

УДК 347.6

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.2.63>

Дослідження присвячене аналізу поняття та сутності захисту сімейних прав і охоронюваних законом інтересів у контексті сучасного сімейного законодавства України. Розкрито нормативну базу, зокрема положення Сімейного та Цивільного кодексів України, що визначають форми і способи захисту, включаючи судовий, адміністративний та самозахист. Підкреслено важливість ефективного механізму захисту для забезпечення стабільності сімейних відносин.

У роботі узагальнено наукові підходи до тлумачення категорії «захист сімейних прав» та її відмежування від поняття «правова охорона». Підкреслено, що захист передбачає використання передбачених законом примусових заходів, спрямованих на відновлення, визнання чи припинення порушення прав. Охорона ж, на відміну від захисту, спрямована на попередження правопорушень.

Визначено підстави виникнення права на захист, серед яких – порушення, невизнання та оспорювання суб'єктивного права або інтересу. Наведено приклади як протиправної, так і непротиправної поведінки, що зумовлює необхідність захисту.

Окремо висвітлено питання представництва інтересів дитини батьками, опікунами, а також іншими родичами. Зазначено відмінності між універсальними повноваженнями законних представників та обмеженими повноваженнями баби, діда чи інших родичів при захисті прав дитини. Зроблено висновок,

що комплексний підхід до захисту сімейних прав сприяє не лише відновленню порушених прав, а й попередженню майбутніх посягань.

Ключові слова: захист, охорона, порушення права, оспорювання права, невизнання права, сімейні права, представництво, інтерес.

Актуальність теми зумовлена зростанням кількості сімейних спорів та необхідністю ефективного правового механізму захисту прав і законних інтересів учасників сімейних відносин. Вивчення поняття та сутності захисту сімейних прав сприяє формуванню єдиних підходів у правозастосовній практиці та удосконаленню законодавства. Ефективний механізм правового захисту забезпечує не лише відновлення порушеного становища, а й запобігає можливим посяганням у майбутньому, зміцнюючи правопорядок та стабільність сімейних відносин.

Стан дослідження проблеми

Тема захисту сімейних прав та інтересів досліджена у працях таких науковців як В.І. Борисова, В.А. Ватрас, Р.О. Гаврік, М.М. Дякович, І. В. Жилінкова, В.Ю. Євко, Л.В. Красицька, М.В. Менджул, З.В. Ромовська, В.І. Труба, Г.В. Чурпіта та інших.

Виклад основного матеріалу

Невід'ємним елементом правового регулювання будь-яких суспільних відносин, зокрема й сімейних, є забезпечення захис-

ту прав, наданих особі державою. Сімейний кодекс України закріплює це питання у кількох напрямках: по-перше, передбачає право кожного учасника сімейних відносин, який досяг 14 років, безпосередньо звертатися до суду для захисту свого права чи інтересу (ч. 1 ст. 18 СК України); по-друге, визначає способи захисту сімейних прав та інтересів, які застосовує суд (ч. 2 ст. 18 СК України); по-третє, регламентує участь органу опіки та піклування у захисті сімейних прав і обов'язків (ст. 19 СК України). Окрім того, СК України встановлює права батьків на захист дитини (ст. 154 СК України), права баби та діда щодо захисту внуків (ст. 258 СК України), а також права сестер, братів, макухи, вітчима та інших членів сім'ї на захист дітей (ст. 261 СК України). Законодавство гарантує захист сімейних прав і в несудовому порядку — шляхом звернення до органів опіки та піклування, адвокатури, нотаріату, а також за допомогою самозахисту. Для того щоб проголошене законом право було дієвим і не порушувалося, воно має бути забезпечене ефективними засобами захисту.

Як справедливо зазначає З.В. Ромовська, захист сімейних прав і охоронюваних законом інтересів є однією з найбільш важливих гарантій існування цих прав та інтересів. Це обумовлено тим, що права та інтереси в будь-якій сфері суспільного життя не завжди здійснюються безперешкодно. На заваді реалізації прав особи найчастіше стає неправомірною поведінка з боку інших осіб, а інколи потреба в захисті зумовлюється колізією правомірних інтересів дружини, чоловіка, батьків, дітей, інших членів сім'ї та родичів [1, с. 62]. На думку авторки захистом прав є діяльність, спрямована не лише на відновлення порушеного права, а й саме його фактичне відновлення. Таким чином, правовий захист можна розглядати у динаміці як процес, що має початок і завершення: він виникає з моменту подання заяви та закінчується виконанням рішення [2, с. 8–9].

У загальному розумінні «захист» означає фактичне відновлення порушеного права чи інтересу [2, с. 62] або передбачений нормами права вплив на суспільні відносини, які зазнали протиправного посягання, з ме-

тою поновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права [3, с. 37].

У науковій доктрині сформовано кілька підходів до тлумачення права на захист: як невід'ємний елемент будь-якого суб'єктивного права; як самостійну правову категорію; право на захист не є ані самостійною категорією, ані складовою його змісту.

У науковій літературі запропоновано низку визначень поняття «захист сімейних прав». Частина авторів розглядає його як передбачені законом заходи, спрямовані на визнання та відновлення прав, припинення правопорушень, застосування до порушників сімейно-правових санкцій і реалізацію механізмів їх практичного виконання. Ю.С. Червоний визначає захист сімейних прав як передбачені законом дії, що здійснюються переважно судовими чи іншими державними органами з метою визнання, відновлення та припинення порушень цих прав [4, с. 37]. Інший підхід полягає у визначенні «захисту сімейних прав» як діяльності, спрямованої на відновлення, визнання та припинення порушення сімейних прав і охоронюваних законом інтересів через застосування примусових заходів до порушника [5, с. 39]. З.В. Ромовська вважає, що захист полягає у використанні передбачених способів державного примусу, необхідність якого виникає у випадку протиправної поведінки учасника сімейних відносин або загрози порушення права в майбутньому [2, с. 23]. Відмінною від захисту є категорія «захист суб'єктивних сімейних прав», яку слід визначити як діяльність уповноважених державою органів, спрямовану на забезпечення особам, яким належать ці права, реальної можливості їх здійснення та досягнення охоронюваних законом інтересів.

Суб'єктивне сімейне право особи на захист визначимо як: закріплену в законодавстві можливість уповноваженої особи застосувати передбачені правом засоби охорони для відновлення свого порушеного права або його визнання [6, с. 64]; як гарантовану законом можливість самостійно звернутися до суду чи інших компетентних органів із вимогою застосувати встановлені законом заходи впливу, спрямовані на припинення

незаконних дій, а також на визнання чи відновлення порушеного сімейного права.

Г.Чурпіта підтримує позицію, за якою захист права охоплює і захист інтересу, адже інтерес – це потреби й прагнення користуватися певними матеріальними та/або нематеріальними благами, що опосередковуються суб'єктивним правом. Порушення права водночас означає порушення інтересу, а відновлення права передбачає і відновлення інтересу. Створення перешкод у реалізації правомочностей, які становлять зміст суб'єктивного права, автоматично створює перешкоди у здійсненні відповідного прагнення до користування благом, тобто інтересу. Таким чином, захищаючи суб'єктивне право як визначену законом сукупність правомочностей, закон водночас охороняє і відповідний інтерес [7, с. 45].

На думку З.В. Ромовської, підставами виникнення права на захист є як протиправна, так і непротиправна поведінка [2, с. 25]. Приклади протиправної поведінки учасників сімейних правовідносин включають ухилення від виконання обов'язку щодо утримання неповнолітніх дітей чи повнолітніх членів сім'ї, невиконання обов'язку виховання дитини, створення перешкод у спілкуванні діда та баби з онуками тощо. Непротиправна поведінка може проявлятися, наприклад, у випадках вилучення дитини від батьків, які через тяжку фізичну або психічну хворобу не можуть виконувати своїх обов'язків щодо виховання.

Підставами для захисту сімейних прав також є порушення, невизнання або оспорування суб'єктивного права. Хоча це положення прямо не закріплене у СК України, відповідно до ст. 8 СК України: «Якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані СК України, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин». ЦК України, у свою чергу, визначає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування (ст. 15 ЦК України).

Таким чином, підставою для захисту сімейних немайнових та майнових прав є їх порушення, невизнання або оспорування. Порушення означає стан, коли суб'єктивне право зазнало протиправного впливу з боку порушника, що призвело до зменшення або повного зникнення права [8, с. 95]. Невизнання права проявляється у пасивному існуванні права, яке не завдає прямої шкоди, але створює правову невизначеність щодо статусу його власника [9, с. 176]. Оспорування суб'єктивного права відбувається, коли право ставиться під сумнів у юрисдикційному органі [9, с. 176].

Отже, виходячи з аналізу цих джерел, захист сімейних прав можна розглядати як діяльність уповноважених органів або самої особи, спрямовану на усунення протиправної поведінки, що порушує, не визнає або оспорує суб'єктивне право чи охоронюваний законом інтерес.

Ще однією науковою концепцією, яку варто відзначити, є підхід до розкриття змісту поняття «захист права» у його співвідношенні з категорією «охорона». І.В. Венедіктова, аналізуючи охорону та захист прав і інтересів, слушно підкреслює, що їхнє співвідношення утворює своєрідну систему противаг: охорона надається лише законним інтересам, тоді як захист таких інтересів здійснюється виключно правовими методами [10, с. 226].

З.В. Ромовська також наголошує на необхідності розмежування правового захисту та правової охорони. Остання, за її підходом, має два рівні: перший полягає у правовому регулюванні певних суспільних відносин, другий – в охороні конкретних суб'єктивних прав [7, с. 45].

Варто відзначити позицію М.М. Дякович, яка визначає, що охоронними є заходи, спрямовані на недопущення порушення сімейних прав та законних інтересів. Критерієм розмежування охорони та захисту, на її думку, є момент вчинення правопорушення, з яким пов'язується право особи застосувати передбачені законом засоби захисту [11, с. 144].

Щоб визначити юридичну природу захисту прав та інтересів, передусім необхідно розмежувати це поняття з поняттям право-

вої охорони. Остання розглядається як система двох правових механізмів, що забезпечують позитивне та ретроспективне регулювання суспільних відносин. Позитивне регулювання полягає у впливі норм права на поведінку учасників правовідносин, унаслідок чого вона набуває ознак правомірності. Водночас така поведінка, врегульована нормами права, може бути як правомірною (здійснюваною в межах правових норм і спрямованою на їх виконання), так і протиправною (такою, що порушує встановлені приписи). Саме протиправна поведінка виступає юридичним фактом, який запускає механізм захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Захист прав та інтересів є складовою правової охорони, яка, поряд із позитивним регулюванням (визначенням прав і обов'язків суб'єктів), включає комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів.

Батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, батьки-вихователь, прийомні батьки діють в інтересах дитини як законні представники, у свою чергу, інші члени сім'ї та родичі мають право звернутися за захистом прав та інтересів дитини до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень (ч. 2 ст. 258, ч. 2 ст. 262 СК України). Це означає, що для представництва та захисту прав дитини в органах опіки та піклування або в суді бабі, діду, мачусі, вітчиму, братам, сестрам не потрібно мати при собі довіреність чи будь-які інші документи, які підтверджують їхні повноваження.

Відповідно до ст. 242 ЦК України законними представниками малолітніх та неповнолітніх дітей є батьки (усиновлювачі), а законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною є опікун [12].

Окремі науковці розглядають можливість інших членів сім'ї та родичів діяти в інтересах дитини як форму законного представництва [6, с. 182], враховуючи на ч. 3 ст. 242 ЦК України, відповідно до якої законними представником у випадках, передбачених законом, може бути інша особа.

Проте ми не поділяємо цю позицію, адже у ЦК України чітко визначено коло осіб, які є законними представниками дитини, а в цивільно-правовій науці детально досліджено види представництва, в тому числі і законне, без виокремлення зазначеного випадку. Законне представництво батьків (усиновлювачів) та представництво баби й діда при захисті прав і інтересів дітей та онуків має суттєві відмінності. Представництво батьків (усиновлювачів), опікунів і піклувальників є універсальним за обсягом повноважень, тоді як представництво баби та діда щодо онуків обмежується лише вжиттям заходів захисту (шляхом звернення до суду чи органу опіки та піклування) та самозахистом їхніх прав та інтересів [6, с. 182].

Висновки

Захист сімейних прав та інтересів є ключовою гарантією їх реального здійснення, що забезпечує як відновлення порушених прав, так і запобігання майбутнім посяганням. Законодавство України передбачає різні форми та способи такого захисту, що дозволяє комплексно реагувати у випадках порушення, невизнання, оспорювання права.

Література

1. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручн. К. : Правова єдність, 2009. 500 с.
2. Ромовська З. В. Захист в радянському сімейному праві : монографія. Львів; Вид-во при ЛНУ вид. об'єд. «Вища школа», 1985. 180 с.
3. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України. За заг. ред. Є.О. Харитонова. Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. 552 с.
4. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За ред. Ю.С. Червоного. К. : Істина, 2003. 464 с.
5. Лісніча Т.В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. 208 с.

6. Сімейне право України : підручн. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.. За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. 3-є вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2011. 264 с.

7. Чурпіта Г. До поняття захисту сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства. Підприємництво, господарство і право, 2017. № 4. С. 44-47.

8. Цивільне право України: навч. посібник. Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін.. За ред. Р. О. Стефанчука. К. : Прецедент, 2005. 448 с.

9. Цивільне право України. Загальна частина: підручник. За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.

10. Венедіктова І.В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Х. : Нове Слово, 2011. 260 с.

11. Дякович М.М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом : монографія. К. : Істина, 2014. 520 с.

12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Hrytsyshyna L.,

l_hrytsyshyna@univer.km.ua

Serdechna I.

s0977262778@gmail.com

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE PROTECTION OF FAMILY RIGHTS AND INTERESTS

The study is devoted to the analysis of the concept and essence of the protection of

family rights and interests protected by law in the context of modern family legislation of Ukraine. The normative framework is revealed, in particular the provisions of the Family and Civil Codes of Ukraine, which determine the forms and methods of protection, including judicial, administrative and self-protection. The importance of an effective protection mechanism for ensuring the stability of family relations is emphasized.

The work summarizes scientific approaches to the interpretation of the category of “protection of family rights” and its distinction from the concept of “legal protection”. It is emphasized that protection involves the use of legally prescribed coercive measures aimed at restoring, recognizing or terminating a violation of rights. Protection, unlike protection, is aimed at preventing offenses.

The grounds for the emergence of the right to protection are determined, including violation, non-recognition and contestation of a subjective right or interest. Examples of both unlawful and non-unlawful behavior that necessitates protection are given.

The issue of representation of the child's interests by parents, guardians, and other relatives is separately highlighted. The differences between the universal powers of legal representatives and the limited powers of grandparents or other relatives in protecting the rights of the child are noted. It is concluded that a comprehensive approach to the protection of family rights contributes not only to the restoration of violated rights, but also to the prevention of future encroachments.

Keywords: protection, protection, violation of rights, contestation of rights, non-recognition of rights, family rights, representation, interest.